

А. Г. КАРАСЬ. СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ЦІННІСТЬ ПРАВА» І «ПРАВОВА КУЛЬТУРА»

Через співвідношення понять «цінність права» і «правова культура» розглядаються соціальне життя громадян і їх ціннісний світ – як чинник, здатний утворювати державу і правопорядок, приводити в дію законодавство, принципи і правила демократичного співіснування.

Ключові слова: цінність права, культура, правова культура.

Через соотношение понятий «ценность права» и «правовая культура» рассматриваются социальная жизнь граждан и их ценностный мир – как фактор, который способен образовывать государство и правопорядок, приводит в действие законодательство, принципы и правила демократического сосуществования.

Ключевые слова: ценность права, культура, правовая культура.

Through the correlation of definitions «value of law» and «legal culture» it is observed the social of citizens and its values. As a factor which creates state and legal order, implements legislation, principles and rules of democratic coexistence.

Key words: value of law, culture, legal culture.

Аксіологічне вивчення права має важливе наукове, практичне та ідеологічне значення. Воно дозволяє встановити і закріпити духовні ідеали суспільства. Право як явище з численними ціннісними аспектами потребує застосування ціннісного підходу при його дослідженні. Інакше виявлення його суті стає ускладненим, не піддається розумінню його специфічна природа як духовно-практичного засобу освоєння світу людьми. В свою чергу поняття правової культури справедливо розуміється дослідниками як складне суспільне явище, важлива складова культури всього суспільства, що відрізняється певним рівнем правосвідомості, станом законності, законодавства і юридичної практики. Для особистості – це своєрідний результат діяльності в сфері права.

Знаменною віхою у становленні і розвитку аксіології права стала монографія С.С. Алексеева «Соціальна цінність права у радянському суспільстві»¹. Цілісна проблематика аксіології права розглядалася видатними теоретиками права В.М. Барановою, В.Д. Бабкіним, Н.В. Вітруком, В.П. Казимирчуком, М.М. Кейзеровою, Д.А. Керімовим, В.Н. Кудрявцевою, В.В. Лазаревою, Е.А. Лукашевою, Г.В. Мальцевим, Н.І. Матузовою, П.М. Рабіновича, також іноземними теоретиками права: В. Пішаком, Н.Неновскі та іншими. Також видатними українськими та російськими вченими було досліджено питання правової культури було досліджено питання, серед яких О.В. Аграновська, С.С. Алексеев, В.А. Бачинина, К.С. Бельська, А.М.Величко, В.В. Головченко, В.Г. Графський, Н.Г. Діденко, О.В. Зайчук, В.П. Зеніна, Д.А. Керімов, М.І. Козюбра, В.В. Копейчиков, О.Л. Львова, О.А. Лукашева, Г.О. Мурашин, С.В. Назаренко, Н.М. Оніщенко, П.М. Рабінович, В.М. Селіванов, О.П. Семітко, а також іноземними дослідниками Р. Давидом, К. Жоффре-Спінозі, Е. Бланкенбергом, Д. Блеком, Дж. Джонсоном, М. Фрідманом, Д. Сарторі та ін.

Успішне вирішення політичних та економічних завдань неможливе без підвищення рівня правової культури, виховання за рахунок визначення та утвердження

© КАРАСЬ Аліна Геннадіївна – здобувач Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

основних цінностей права, яке можливе лише за наявності у кожного громадянина поваги до права та закону. У даному випадку правові цінності можна вважати необхідною умовою формування правової культури, яка безпосередньо є підґрунтям для розвитку демократичного суспільства та правової держави з обов'язковим формуванням розвинутої правосвідомості громадян.

У юридичній літературі існують різні визначення і трактування правової культури та правових цінностей. Це зумовлено різними пізнавальними та практичними завданнями, науковим аналізом цих явищ під різним кутом зору.

У сучасному правознавстві до складу правової культури входять цінності, які знайшли відображення в правосвідомості суспільства, проте не всі цінності суспільної правосвідомості, «а лише пануючий у суспільстві еталон ставлення до права, не сама правова діяльність, а її особливості, наприклад, манера виступу в суді; не вся сукупність правових норм, а лише ті норми, у яких відбилися особливості юридичної техніки даного суспільства, особливості способів формулювання права»².

На наш погляд, заслуговує на увагу спроба класифікації системи правових цінностей у правовій культурі суспільства. По-перше, це цінності геополітичного характеру (територіальна цілісність, рівноправність партнерства в міжнародних відносинах); по-друге, цінності в правоохоронній сфері (локалізація кримінальних тенденцій, установа прийнятної для соціальної стабільності балансу між правомірними, тінювими і кримінальними механізмами соціального регулювання, а також між публічними інтересами держави, корпоративними і приватними інтересами, які виникають в процесі правоохоронної діяльності); по-третє, цінності правомірної поведінки; по-четверте, цінності системи юридичних гарантій, що забезпечують ефективний правовий вплив на поведінку суб'єктів права та ін.³ Перераховані цінності, у першу чергу, можуть бути досягнуті за рахунок правомірної поведінки суб'єктів юридично значимих суспільних відносин.

У вітчизняній літературі аналіз правової культури як цілісного феномена в останні роки здійснюється в основному на основі антропологічного, соціологічного і філософського підходів. Кожен з них має свої переваги і недоліки. Так, у рамках антропології правова культура розглядається у найбільш широкому сенсі, тобто як прояв найрізноманітніших сфер правового життя. Незважаючи на широту підходу, використовуючи даний метод, дослідники здійснюють лише підрахунок результатів правових проявів. За рамками дослідження залишаються характеристики правових цінностей, без яких неможливий об'єктивний аналіз правової культури.

Правові відносини в суспільстві перебувають у певній динаміці, внаслідок чого змінюється сама культура суспільства: збільшуються людські знання; висувуються нові цінності; створюються нові програми демократичного права; вдосконалюються інститути влади, які поєднують пряме волевиявлення і органи, сформовані демократичним шляхом, що випробовують на собі вплив народу та мають необхідні повноваження; трансформуються процесуальні механізми захисту прав і свобод громадян, діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування; зростає участь у державно-політичних справах суспільних об'єднань; вдосконалюється система захисту цінностей Конституції через вимогу визнання її верховенства й обов'язковості дотримання цих принципів усіма державними органами, органами місцевого самоврядування, будь-якими суспільни-

ми об'єднаннями та громадянами.

Не заперечуючи повністю зазначені раніше підходи до вивчення правової культури, важливо відзначити, що аксіологічне, ціннісне бачення правової культури дозволяє чіткіше відмежувати її від інших, близьких до неї категорій, таких як правава дійсність, механізм правового регулювання тощо. Свого часу С.С. Алексєєв зазначав, що правава культура є своєрідним юридичним багатством, яке відноситься до духовної культури та правового прогресу⁴. Однак, якщо мова йде про правовий прогрес, то, імовірно, необхідно вірно оцінювати його вихідні позиції, що ж стосується цілей руху, то ними можуть бути лише загальновизнані еталони, які були згадані. Але і самі еталони не можуть залишатися сталими. Вони становлять систему правових цінностей, що розвивається і вибирає досягнення світової юридичної культури.

Таким чином, на основі аксіологічного підходу можна створити дві основні характеристики правової культури. Перша буде базуватися на процесі акумуляції культурно-правових традицій, а друга – на діяльній стороні цих традицій. Якщо правава культура визначається ступенем і характером розвитку особистості, є специфічним способом її існування, то прогрес суб'єкта в правовій сфері очевидний.

Право покликано забезпечувати функціонування суспільства як єдиного організму в ході боротьби та досягненні компромісів різних соціально-політичних сил, які, в остаточному підсумку, зацікавлені у виробленні певної рівнодіючої для здійснення спільних справ, що випливають із самої природи права. Право в суспільстві виступає як система підтримки загальних умов існування людей і суспільства, його стійкості й упорядкованості стосовно дестабілізуючих впливів. У процесі розвитку суспільства виникає потреба охопити загальним правилом повторювані акти виробництва, розподілу та обміну продуктів; подбати про те, щоб окрема людина підкорилася загальним умовам виробництва й обміну. Це правило, спочатку, будучи звичаєм, стає законом, разом з яким виникають і органи, які його регулюють. Сказане дозволяє виділити в праві ядро загальнолюдських цінностей, інтегрованих у загальній і правовій культурі.

Зокрема, високий рівень правової культури людини і суспільства, в якому функціонують ефективні механізми створення її цінностей, є умовою формування в Україні демократичних засад життєдіяльності. Правава культура є основою відтворення в суспільстві правового досвіду, розвитку інтелектуального, духовного потенціалу народу, утвердження цілісної системи світоглядно-ціннісних орієнтацій⁵.

Правава культура виявилася системою цінностей, правових ідей, переконань, навичок і стереотипів поведінки, правових традицій і виявляється цілісним утворенням тільки в межах певної спільності (державної, релігійної, етнічної тощо). Оскільки в Україні і співіснують українська, елементи мусульманської та інших правових культур, то відповідно об'єктом дослідження можуть бути різні культури. У зв'язку з цим правава культура може розглядатися як система знань про історію становлення й розвитку права, про його сучасний стан і конкретні шляхи вдосконалення.

На думку О. Скакун, формування правової культури не є відокремленим процесом від розвитку інших видів культури – політичної, моральної тощо. Завдання культури, в тому числі правової, є створення морально-правового клімату в суспільстві, який гарантував би особі реальну свободу поведінки в поєднанні з

відповідальністю перед суспільством, забезпечував її права, соціальну захищеність, повагу її гідності, тобто поставив би людину в центр економічних, соціальних, політичних, культурних процесів⁶.

Найважливішим ціннісним критерієм права, правової культури є мораль. Закономірністю розвитку всіх внутрішніх суспільних сил людини виявляються насамперед через мораль, її норми, принципи, правила. Але це не означає, що мораль – суто духовне утворення, яке відбиває тільки суспільне буття, як вважалося раніше. Мораль відбиває передусім внутрішній світ людини. Занепад моралі неминуче викликає деформацію правосвідомості особистості, традиційної моралі – це насамперед криза самої людини, криза її внутрішніх, сутнісних сил, здібностей, потенціалу⁷.

В свою чергу, сучасні дослідники, зокрема В.С. Нерсесянц, приходять до інших висновків, зокрема засновуючи методологічний принцип, який полягає в тому, що закон, позитивне право повинно бути правовим, а не моральним, релігійним тощо. Моралізація закону настільки ж помилкова й шкідлива, як і узаконювання (одержавлення) моралі. Є й інша точка зору, яка стверджує, що правосвідомість не можна розуміти як просте відбиття пануючих елементів і установок, як повсякденну юридичну компетентність (Е.Ю. Соловйов). Правосвідомість існує навіть незалежно від наявних законів. Вона має гідність правової совісті, активного, нормологічного, ідеально-критичного темпераменту природного права⁸.

Обидва названих підходи не суперечать один одному. Вони, скоріше, стосуються різних аспектів проблеми, проте акцентують увагу на протилежностях у даних твердженнях. Подібна ситуація характерна для усвідомлення суті даної проблеми і вироблення нових підходів для її розв'язання в межах України. Однак, у правовому сенсі очевидно, що для соціальної модернізації необхідна більш раціональна правова культура, у якій більше логіки, прагматизму, більше знань і індивідуальної правосвідомості, нарешті. А суспільство, у тому числі у вигляді представників влади, що здійснюють законотворчі функції, тобто, що реально створюють новий правовий простір, прагне до моралі: справедливості, рівності, підтримки в новому праві старої соціальної традиції. Це вже не теоретична, а онтологічна дилема, яка породжує колізії сучасного правового становлення, видається непомітною, проте не стає менш реальною. Дані протиріччя підсилюються також і під впливом традицій, які склалися по відношенню до права і моралі. Термін «право» моралістами і філософами розуміється в сенсі слухного, для юристів – це комплекс нормативів і правил. Для одних право всього лише одне з явищ соціального порядку, для інших – система інтелектуальних уявлень. У цілому ж, тенденції юридичного мислення незлічимі⁹.

Ціннісний аспект правової культури і специфіка створюваних на цій основі правових текстів розроблялася П.А. Сорокіним. Згідно його висловлення, звід законів в ідеаціональній культурі дається Абсолютом (Богом), їх мудрість незаперечна. При цьому всі юридичні дії розписуються до дрібних подробиць, що не залишають можливості змінити що-небудь, навіть єдину букву, або робити щось в цій сакральній процедурі.

Ідеаціональне право досконале не керується міркуваннями користі, вигоди, доцільності й почуттєвого благополуччя навіть у таких утилітарних справах як виробництво, обмін і споживання економічних цінностей. Усі вони припустимі доти, доки не суперечать ідеаціональним цінностям. На погляд автора, почуттєва

правова культура, по суті, є інструментом підпорядкування однієї групи людей іншій. Її ціль утилітарна: збереження людського життя, охорона власності і майна, миру і порядку, щастя і благополуччя в цілому та пануючої еліти, яка встановлює і проводить у життя почуттєвий закон, зокрема. Його норми відносні, змінювані та умовні. Таким чином закон, схильний до постійних змін. І соціальні відносини, які регулюються таким законом також стають предметом почуттєвих, проте утилітарних міркувань. Усі відносини – договірні, або загальнообов'язкові, що нав'язуються сильними слабким – санкціоновані законом. Тому П.А. Сорокін писав про необхідність переходу до ідеаціональної етики та права нової абсолютизації та універсалізації цінностей¹⁰. Такий вердикт історії відносно минулих криз почуттєвої етики й права, і таким повинен бути вирок відносно справжньої кризи.

Розглядаючи поняття культури в широкому сенсі, ми маємо право допустити, що це все форми правової діяльності, тобто фактично вона заповнює всі ніші правової системи суспільства, але не адекватна їй і є лише частиною культури суспільства. У свою чергу, правова культура, будучи лише частиною всієї юридичної системи суспільства, при цьому, не втрачає свого значення як самостійне правове явище. Такого роду твердження дозволяє виділити в правовій системі суспільства правову культуру не тільки як самостійне правове явище, але й розглядати її як конкретний предмет дослідження.

Як слушно зазначив О.Ф. Скакун, «правова культура тісно пов'язана з загальною культурою народу, ґрунтується на її засадах, служить відображенням рівня її розвитку. Формування правової культури не є відокремленим процесом від розвитку інших видів культури – політичної, моральної, естетичної»¹¹.

Без культури законодавство, опиняючись перед сваволею, стає її жертвою – сваволя обертає законодавство собі на службу. Безкультур'я, віддаючи його на поталу сваволі, породжує кризу законодавства. І не лише його. Без культури настає загальна криза суспільства, що виявляється у проникненні сваволі в усі клітини суспільного організму: економіку, державу, релігію, науку, мистецтво, духовні переживання людей. Оскільки «культура людей визначає їхнє життя», то слід зробити висновок, що законодавство, як і економіка, держава, релігія, наука, мистецтво, духовні переживання людей, виконує свою роль так, які це визначає культура¹².

На жаль, в сучасній Україні не всі закони можна вважати правовими законами, не всі вони за суттю відповідають об'єктивним потребам та інтересам українського суспільства. Саме тому закони, особливо в сучасний період, дуже часто виправляються, доповнюються та суттєво змінюються¹³. Для перетворення закону в правовий закон законодавець покликаний реалізувати гуманістичні принципи права відповідно до суверенної волі всього народу як результату усвідомлення загальнолюдських цінностей. Цей процес значною мірою залежить від ступеня розвинутої загальної правової культури суспільства, передусім законодавця.

В свою чергу, Н.М. Оніщенко зазначає, що правова культура – це загальний стан «юридичних справ» у суспільстві, тобто стан розвитку законодавства, робота суду, всіх правоохоронних органів, правосвідомість населення країни, що виражає рівень розвитку права, його місце в житті суспільства, засвоєння правових цінностей, їх реалізацію на практиці, здійснення вимог верховенства права¹⁴.

Дійсно, реалізуючи свої інтереси в усіх сферах життя, людина одночасно керується різноманітними знаннями, які визначають цілісність її світогляду. Захи-

щаючи свою правову позицію, вона обов'язково узгоджує її зі своїми уявленнями про законність, право, норми моралі, із загальнокультурним міркуванням тощо. При цьому не можна однозначно стверджувати, які з них справляють вирішальний вплив на мотивацію її поведінки.

Очевидно, що криза в українському суспільстві – це криза насамперед духу, що приймає всі сфери життєдіяльності. Якісне оновлення духовності правової культури багато в чому залежить від зв'язку та взаємодії між вихователями та вихованцями, між культурною елітою, інтелігенцією, вчителством і молоддю.

Як слушно зазначають В. Басай та Л. Зеліско, «суспільно-політична ситуація в Україні вимагає від юриста знань не тільки позитивного, а і духовного права, творчого поєднання духовних, моральних і позитивних норм. Активне професійне становлення починається з усвідомлення юристом свого «я», свого місця в соціумі, загальнолюдської цінності права»¹⁵. Це важливо тому, що внутрішні морально-психологічні якості особистості (гуманність, совість) сприяють встановленню між людьми відносин співробітництва, взаємоповаги. І відтак важко уявити сучасного досвідченого правознавця без високих моральних якостей.

Саме розвиток правової науки і правової культури членів суспільства має створити механізм приведення в дію державно-правової реформи, що забезпечило б в Україні правопорядок, необхідний для нормального життя людей, тоді було б провідним та очевидним, що і як треба змінювати для її удосконалення.

Дані науки сьогодні підтверджують, що формування правової культури в нашому суспільстві не відбувалося і не може в майбутньому відбуватися стихійно, само по собі. Воно має бути результатом активної діяльності суспільства, усіх його громадян, кожної особи¹⁶.

Правова культура громадян є основою нового суспільства в Україні. Адже громадяни – це єдиний чинник, здатний утворювати державу і правопорядок, приводячи в дію Конституцію України і законодавство. Успішне вирішення цих завдань залежить від багатьох факторів, але здебільшого від рівня організації правової освіти і виховання населення країни.

Проблеми правової культури ще тривалий час будуть актуальними. Це зумовлює необхідність неухильного зростання і досягнення високого рівня правової культури кожного громадянина, кожної посадової особи, кожного державного службовця і особливо професійних юристів, на яких припадає головна робота по законотворенню і застосуванню права. Лише тоді рівень правової культури населення досягне найвищого щабля розвитку, лише тоді кожен громадянин держави відчує належність до правового життя країни, буде адекватним учасником правового процесу і матиме змогу самостійно аналізувати чинне законодавство, відзначаючи його здобутки і недоліки.

На нашу думку, сучасний розвиток правової системи України може бути ефективним, якщо буде відбуватися в умовах реалізації курсу на євроінтеграцію, зміцнення демократичних засад, ефективного і цілеспрямованого забезпечення реального народовладдя, подолання кризових явищ в економіці, політичних процесах, інших сферах державного і політичного життя. За таких умов роль правової соціалізації значно зростає, бо даний розвиток ставить на перше місце становлення особи як суб'єкта свідомої діяльності з високим рівнем правової культури, що характеризується таким законодавством, яке не має суперечностей, нечітких і незрозумілих приписів, норм, що закріплюють свавілля держави, її органів та посадових осіб, а також правову активність громадян, які використовують

надані їм права і свободи в усіх сферах соціального життя. У такому суспільстві діючі норми права повинні повністю відповідати суспільним інтересам і стояти над державою для захисту особи. У свою чергу, кожен громадянин має володіти базовими правовими знаннями та свідомо дотримуватися норм права, що є суттєвими факторами формування національних правових світоглядних засад, громадянського суспільства, розвитку українського державотворення і правотворення, побудови правової держави.

1. *Алексеев С.С.* Социальная ценность права в советском обществе – М.: Юридическая литература, 1971. – 223 с. 2. *Чернявский В.А.* Общая теория государства и права: Учебник. – Ростов-на-Дону: Дело, 2002. – С.157. 3. *Глушаченко С.Б., Романов Р.А.* Право как элемент общечеловеческой культуры // История государства и права. – 2003. – № 6. – С. 2–3. 4. *Алексеев С.С.* Общая теория права (В 2-х т.). – М., 1981. – Т. 1. – С. 213. 5. *Макаренко Л.О.* Правова культура як фактор реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні // Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні / За заг. ред. Н.М. Оніщенко, О.В. Зайчука. – К.: Юридична думка, 2007. – С. 288. 6. *Скакун О.Ф.* Теорія держави і права: Підручник. – Х.: Консум, 2001. – С. 469. 7. *Головченко В.В.* Право в житті людини. Статті. – К.: Оріяни, 2005. – С. 248. 8. *Право и мораль в истории: проблемы ценностного подхода // Государство и право. – 1998. – № 8. – С. 116.* 9. *Бержель Ж.-Л.* Общая теория права / Пер с фр. – М.: Издательский дом Nota Bene. – С. 35–40. 10. *Сорокин П.А.* Человек. Цивилизация. Общество. – М., 1992. – С. 497–504. 11. *Скакун О.Ф.* Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. – Х.: Консум, 2009. – 656 с. 12. *Костенко О.М.* Культура і закон // Правова держава: Щорічник наук. праць Ін-ту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – 1988. – Вип. 9. – С.133. 13. *Третяк С.* Правове забезпечення правової культури населення як умови створення основ громадянського суспільства // Право України. – 2005. – № 4. – С. 27. 14. *Оніщенко Н.М.* Правова система: проблеми теорії: Монографія. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. – С. 47–48. 15. *Конституція України: Науково-практичний коментар / Авер'янов В.Б., Баганов О.В., Баулін Ю.В.; Ред.кол.: Тацій В.Я., Битяк Ю.П., Грошевой Ю.М. – Х.: Право, К.: Ін Юре, 2003. – С. 49–50.* 16. *Швачка В.Ю.* Забезпечення дії принципу верховенства права в Україні, як спосіб подання правового нігілізму // Запорізькі правові читання: Тези доповідей щорічної міжнародної наукової конференції «Запорізькі правові читання», м. Запоріжжя 18–19 травня 2009 р. / За заг. ред. С.М. Тимченка, Т.О. Коломієць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2006. – С. 83.